

der ethische theologie krachtig opkwam voor het zelfstandige van Gods openbaring; en dat terwijl Pareau reeds in 1822 ontdekt had: 'De openbaring scheidt nooit God van den mensch, noch de mensch van God'. Juist vanwege dit laatste hadden de Groningers indertijd de christologie vooraangeplaatst in hun dogmatiek. Juist op dit punt, de samenhang tussen het Goddelijke en het menselijke, het objectieve en het subjectieve in de christologie, had De la Saussaye al in zijn studiejaren van de Groningers een 'heilzamen impuls' gekregen. 'Vooral', zo schreef hij in 1867 in zijn openbare brief aan De Groot, 'dank ik aan uwe *theologia naturalis* en aan de *encyclopaedia theologi christiani* van U en Pareau mijn eerste blik op de verwantschap van natuurlijke en christelijke godsdienst en op het organisch verband der verschillende deelen der theologische wetenschap'.⁸⁰

In feite bestond de Groninger richting niet meer. Zoals Hofstede de Groot vlak na de verschijning van het eerste stuk van *Waarheid in Liefde* in 1837 tegenover Koenen gesproken had van 'wij 'Groninger Theologen', zo sprak hij nu, na de mislukking van zijn eigen Kirchentagplan, in zijn oproep voor de Alliantie-vergadering en in zijn uitval naar de ethischen, van 'wij, evangelischen'.⁸¹ Kenmerkend voor de overgang van Groninger naar evangelische richting was de verschijning van het nieuwe tijdschrift *Geloof en Vrijheid* in 1867. Alleen al de plaatsen waar het verscheen en de woonplaatsen der redacteurs maakten het voor ieder duidelijk dat de evangelische richting niet zo met de stad Groningen zou samenvallen als haar voorgangster. Van de redacteurs hadden slechts drie in de stad gestudeerd, drie anderen kregen hun opleiding in Utrecht en de zevende was doopsgezind.⁸² Nu zijn plan met de Evangelische Alliantie mislukt was moest De Groot de jongeren laten gaan.

Het moeilijkste moment stond Hofstede de Groot toen nog te wachten. Op 1 maart 1867 werd het organieke reglement van kracht dat hervormde lidmaten in staat stelde invloed uit te oefenen op het benoemen en beroepen. Zoals in Amsterdam en meer plaatsen gebeurde, sloeg ook in Groningen het uur der waarheid. Zeer tegen de zin van De Groot, die wenste dat de kerkeraad het recht tot coöptatie zou blijven behouden, zetten de modernen en de orthodoxen in het voorjaar door dat er in de stad een kiescollege moest komen.⁸³ Samen konden de orthodoxen en modernen de geestverwanten van

80. *Wezen der theologie*, 7. Zie voor Pareau: Vree, *Groninger godgeleerden*, 52-54.

81. Zie boven, noot 75; vgl. J. Vree, *Groninger godgeleerden*, 191v.

82. H. Brouwer van Zwolle, M.A. Gooszen van Emmen en J. van Loenen van Hardegarijp studeerden te Groningen, T.K.M. von Baumhauer van Zutphen, W. Francken Az. van Rotterdam en E.H. Lasonder van Leeuwarden te Utrecht; de zevende was de boven de reeds genoemde J. Hartog. *Geloof en vrijheid* verscheen te Rotterdam. Von Baumhauer, Brouwer en Francken waren sinds 1862 medewerkers van *Waarheid in Liefde*, het tijdschrift dat in 1872 gestaakt zou worden. *Geloof en Vrijheid* verscheen van 1867-1914; verder als: *Nieuw Evangelisch Tijdschrift*.

83. In de kerkeraadsvergadering van 15-5-1867 werd bekendgemaakt dat er 1040 stemmen voor en 66 tegen de instelling van een kiescollege waren; Vervolg van de handelingen (1860-1867); Archief Hervormde Gemeente vol. XIIIc.